

קשר משפחתי - בעקבות משפחת אהרנסון¹

משפחות רבות תרמו לבניינה ולפיתוחה של ארצנו במשך דורות רבים, וזכרם חרות בתולדותינו, החל מהספרות המקראית ועד הספרות המודרנית. לעומתם, זכרן של משפחות חלוצים ובונים, בעיקר מן הדורות האחרונים, חי ונושם בדמות שרידי בתיחם ומפעלי התיישבותם (מסלולים רבים מוצעים למטייל "המשפחתי", כגון מסלול בעקבות משפחת שלוש בנווה-צדק). נדמה, כי ישנן משפחות בודדות שאגדת חייהן משתרעת על-פני חבל ארץ גדול ונרחב, דבר המאפשר לנו חווית טיול אמיתי. כך היא משפחת אהרנסון, שמושבה אמנם בזכרון-יעקב, אך תחום פעילותה ועשייתה חורג מגבולותיה של מושבה זו. נראה, כי סיפורה של "משפחתנו" הוא סיפור תולדותיה של זכרון-יעקב, ולא רק זאת, אלא סיפורה של מחתרת ניל"י. את המסלול נתחיל באזור חדרה, ונסיים באזור עתלית.

משך הטיול: 6-10 שעות.

אופי המסלול: רכוב לסירוגין. קטעי הליכה קצרים.

אופלוגיה: מומלץ מכיתה ד' (הנושא נלמד ב"מולדת").

אורך: כולל תוואי הנסיעה כ- 30 ק"מ.

ציוד: מפת סימון שבילים מספר 5 - הכרמל. דפי מקורות. דפי עבודה.

נצא למסלול בכביש מספר 44 ("הכביש הישן") לכיוון חדרה. לבאים מדרום, תהיה זו הזדמנות לעבור בחבל-ארץ מעניין מבחינה גיאוגרפית והיסטורית. אנו בלבו של ה"שרון", קטע מתוך מישור-החוף של ארץ-ישראל. בדרכנו, נוכל לסקור את מבנהו הגיאוגרפי (רצועות האורך) של השרון, בעיית הניקוז והיווצרות הביצות, וכן סיפורו של "יער השרון". מבחינה היסטורית, נתאר את ההתיישבות בשרון לדורותיה, ניסיונות היסטוריים לניקוז וייבוש הביצות (מהתקופה הרומית ועד לציונות), גידול הדרים ועוד.

יד אבשלום

כשני קילומטרים צפונה לצומת כפר-הרא"ה (פחות מקילומטר צפונה לאזור התעשייה), ממזרח לכביש - תחנתנו הראשונה (חנייה מסודרת במקום). בין העצים, עשרות מטרים מהכביש, מסתתר לו מבנה קטן, לבן, חריג בנוף טיולנו, עד כי העוברים ביעף בכביש לא ישימו-לבם אליו. אתר קטן זה לזכרו של אבשלום פיינברג, טומן בחובו את הטרגדיה

1. תודתי לדברת ציפי חיות, מחנכת בבית-הספר בקבוצת יבנה, על חלקה בהכנת הטיול.

של חברי קבוצת "נצח ישראל לא ישקר" (ניל"י).

אבשלום פיינברג, בן למשפחת ביל"ויים, נולד בגדרה בשנת 1889, למד בחדרה; ומשבגר, שימש כעוזרו של אהרן אהרנסון בחוות הנסיונות בעתלית. מאוחר יותר מונה כמנהל השלוחה של חוות הנסיונות שהוקמה בחדרה. תחושתו כבן-בית וקשריו עם בני משפחת אהרנסון קירבוהו לרבקה, הצעירה בבנות המשפחה, ולימים התארס עימה. לאחר שנתק הקשר עם הבריטים נשלח אבשלום, יחד עם יוסף לישנסקי, למצרים, דרך מדבר סיני, מסע ממנו לא שב. ב-20 בינואר 1917 נרצח אבשלום על-ידי בדווים שארבו לו. רק לאחר מלחמת ששת-הימים, משהתקבל מידע על מקום בשם "קבר אל יהודי", התגלו עצמותיו מתחת לעץ דקל שצמח מגרעיניו תמרים שנשא בתרמילו. עצמותיו של אבשלום הועברו לקבורה בהר הרצל שבירושלים, ובמקום הוקמה אנדרטה לזכרו. כאן מומלץ לדון עם התלמידים על הסיבה למיקום האנדרטה באזור זה, והארכיטקטורה של המבנה.

מחלת ניל"י

מחלת קטנה זו פעלה בשלהי השלטון התורכי בא"י, בראשית ימי מלחמת העולם הראשונה (1915). קבוצת צעירים ארץ-ישראלים חברו יחדיו במטרה לאסוף ידיעות מודיעיניות, ולהעבירן בחשאי לצבא הבריטי, מתוך מטרה למגר את השלטון התורכי מהארץ. הצבא הבריטי חנה אז בסיני ובמצרים, והתכוון לכיבוש הארץ. חברי מחלת ניל"י בטוחים היו כי הבריטים יכבשו את הארץ מידי התורכים, ותמורת העזרה שחברי המחלת יגישו להם, תסייע בריטניה ליהודים להתיישב ולהתבסס בארץ.

בראש המחלת עמד אהרן אהרנסון, אשר קשר את הקשרים עם הבריטים, וניצח על פעילות המחלת. לידו סייע אחיו אלכסנדר, שישב באותם ימים בקהיר, ושרה שריכזה את הפעילות בארץ. הצטרפו אליהם אבשלום פחיינברג ויוסף לישנסקי, ששימש כ"קצין מבצעים" של המחלת.

מרכז פעילותם של אנשי ניל"י היה במושב זכרון-יעקב ובתחנת הנסיונות בעתלית. דרך הים, בחוף עתלית, העבירו אנשי ניל"י את הידיעות שאספו, אל האנגלים, שהתקרבו באישון לילה אל החוף. הקשר עם האניה התנהל כסדרו במשך מספר חודשים, עד אשר החליטה המפקדה הבריטית בקהיר לשנות את סימני האיתות בין האניה לבין התחנה. ערבי שנשלח להודיע על כך לא מילא את שליחותו והקשר נותק.

לאחר שנסיונות שונים לחידוש הקשר עם הבריטים עלו בתוהו, הוחלט לשלוח את אבשלום פיינברג ואת יוסף לישנסקי מצרימה בדרך היבשה. בדרכם, בחולות רפיח מצא אבשלום את מותו, ואילו יוסף נתפס ושוחרר. מאוחר יותר, בעקבות הלשנה, נתפס גם יוסף ע"י התורכים, והוצא להורג בתלייה. שרה המשיכה לנהל את ענייני המחלת, עד אשר נתפסה גם היא (את סיפורה נספר בהמשך).

עם כיבוש הארץ ע"י הבריטים נפסקה פעילות המחלת, אך לא פעילותם של חבריה. רבים מהם המשיכו בעשייה ציבורית ובתרומה ליישוב היהודי בא"י.

מאתר מיוחד זה נשוב לכביש, ונמשיך צפונה. נחלוף על פני העיר חדרה ונפיו החוליים של צפון השרון.

חדרה

במושבה חדרה מצויים מספר אתרים הקשורים במשפחות אהרנסון ופיינברג. ראוייה חדרה לסיור וללימוד בפני עצמם, ועל כן איננו ממליצים להיכנס אליה במהלך סיור זה. אולם ראוי להזכיר ולספר קורותיהם של כמה מאתריה:

בית פיינברג (רחוב הגבורים פינת ז'בוטינסקי, משמש כיום כב"ס למחול) - כאן גרו ישראל (לוליק) פיינברג ואשתו פאני, הוריו של אבשלום, שהיו בין מייסדי המושבה חדרה. ישראל עמד בראש חברה לנטיעות עצי יער, ושימש גם כחבר ועד המושבה. בבית זה נולד אבשלום פיינברג, ובו גובשה ועוצבה דמותו ודרכו בהתיישבות ובבטחון.

גן המייסדים - תחנת הנסיונות של אהרנסון (בין רח' הרברט סמואל ורח' הנשיא) - גן זה הוא הגן הציבורי הראשון שניטע בחדרה. ראשיתו בפרדס ציבורי שניטע במרכז המושבה בשנת 1898. לאחר שנחפרה הבאר הראשונה בסמוך לגן, והחלה לספק מים, החליטו גנני הברון רוטשילד להקים משתלה לעצי אקליפטוס בגן. כך היה עד שנת תרע"א (1911). בשנה זו נמסרה אדמת הגן לאהרן אהרנסון, והוא הקים בה שלוחה של תחנת הנסיונות שהוקמה זה מכבר בעתלית. כאמור, מונה אבשלום פיינברג כמנהל התחנה. עם מותו של אהרן, בתאונת מטוס בשנת 1917, הקים הצבא הבריטי במקום זה מחנה צבאי עבור חיל הפרשים, וחלק מן העצים נפגע. שיקום הגן נעשה עם הקמת המדינה.

מאתר מיוחד זה נשוב לכביש ונמשיך צפונה, תוך שאנו חולפים על-פני העיר חדרה ונפיו החוליים של צפון השרון. ניפרד מכביש 44 בפנייה לבנימינה, נחצה את מסילת-הברזל ונכוון דרכנו לעבר זכרון-יעקב. כאן, בבקעת הנדיב, נתבשם משפעת הגפנים הממלאת את כל הבקעה. נעבור על פני אתרים חשובים בתולדות ההתיישבות, כגון: שוני, רמת הנדיב ועוד.

זכרון-יעקב

בזכרון-יעקב אנו מבקשים להתמקד במשפחת אהרנסון, ועל-כן נציע לתאר את סיפור המושבה כרקע לפעלם של בני המשפחה וחברי מחתרת ניל"י. מסלול הסיור במושבה הוא המסלול "המקובל", העובר ברחובותיה הראשיים של המושבה.

נפתח את סיורנו בביקור ב"יד למייסדים" בקצה רחוב המייסדים (עברנו מיד ליד - מיד אבשלום ליד למייסדים). כאן נשמע מפי אחת

מן הוותיקות את "קיצור תולדות הזמן" של "זכרון". שימו לב לקיר הדקורטיבי של האתר המשווה לו צורת מגילה המגוללת, בעזרת העיטורים והמוצגים השונים, את סיפורם של הראשונים. נחזור לרחוב ונצפין בו. נחלוף על-פני תחנת אגד שלימיננו, הבנוייה על מקום הגורן. בקצה רחבת התחנה מתנוסס מגדל המים. בעברנו ברחוב נשים לב לתכנון המושבה, חלוקת יחידות המגורים, בתי המושבה ואופי בנייניה.

בית אהרנסון

כ-300 מ' אחרי תחנת אגד, נגיע לגוש הבתים של בני משפחת אהרנסון (את הביקור במקום יש לתאם, והוא כרוך בתשלום). כאן התרחש עיקר סיפורנו. ב-1882 עלו מרומניה והתיישבו עם חבריהם בזכרון-יעקב, אפרים פישל ומלכה אהרנסון. בבית הדרום-מערבי מבין השלושה, שהוקם על-ידי ההורים, גדלו ששת ילדיהם - ארבעה בנים ושתי בנות. ביקור בבית ימחיש לנו את אורח-החיים והאווירה בה גדלו בני אהרנסון. בחצר הבית ממוקמת תחנה למדידות מטאורולוגיות, שדומה לה הקים אהרן בימיו. מול בית ההורים בנה אהרן, לימים, את ביתו. הבית נשמר בצורתו המקורית כולל ריהוט שהוזמן במיוחד מדמשק, חלק מספרייתו העשירה, הסליק ומנהרת המילוט. בית זה היה מוקד למחקריו החקלאיים של אהרן, וכן לפעילות מחתרת ניל"ג. כאן גם קיפדה שרה, אחות אהרן, את חייה. היה זה לאחר שעברה עינויים אכזריים על-ידי התורכים שניסו להוציא ממנה את שמות חברי המחתרת. משראתה כי לא תוכל לעמוד עוד בניסיון, ביקשה משומריה להחליף בגדים. בחדר האמבטיה, בו מוצגת עדיין השמלה אותה ביקשה ללבוש, שלחה שרה יד בנפשה.

המבנה הגדול והמודרני מבין השלושה הוקם על-ידי רבקה, הצעירה בבנות אהרנסון, ארוסתו של אבשלום פיינברג. זו שסירבה להינשא מחדש ביקשה להנציח את זכרם של חברי המחתרת ופעלם. דרך התצוגה הצנועה והחזיון המוצג במקום, נוכל ללמוד על דמותם ואישיותם של חברי המחתרת הקטנה.

נצא מבית אהרנסון ונמשיך בטיולנו ברחוב המייסדים. נלך צפונה, ונתעכב ליד "בריכת בנימין" - מקור המים של המושבה, שנבנה בסיועו של הברון רוטשילד. כאן, ליד הבריכה, נוכל להציץ לחצר איכרים אופיינית ולעמוד על תכנון יחידת המגורים. ה"אמיצים" שבינינו, יעלו בגרם המדרגות לגג הבריכה ויצפו על האזור. מכאן, תצפית יפה על כל המושבה וכן על אזור הכרמל והים. נשים פעמינו לעבר רחוב הנדיב. בפניה ימינה נעבור על פני בית-המרקחת, האורות ונגיע ליקב. בפניה שמאלה נעבור ליד בית הכנסת, בית הפקידות, גן הטיול ועד לאחוזת לנגה. נחצה את הכביש לצדו המערבי של רחוב המייסדים, נחלוף על-פני בית-הכנסת דרומה לכיוון בית-הקברות.

בית הקברות

במקום זה נשוב ונתייחד עם זכרם של בני משפחת אהרנסון. בכניסה לבית-הקברות, משמאל, פינת הנצחה לזכרו של אהרן, שנספה בתאונת מטוס בשנת 1919. במרכז חלקת הוותיקים, סמוך לחלקת הילדים, הובאה שרה למנוחת עולמים, בצל עץ הברוש. בסמוך, נראה את קברה של רבקה. נוסף לביקור בקברי משפחת אהרנסון, מומלץ לסייר בבית-העלמין, לעיין ולדון בנוסחי כתובות המצבות, שמות הנפטרים, גילם, סגנון בניית המצבה וכדומה.

סיום הביקור במושבה

בנקודה זו, הסתיים ביקורנו במושבה זכרון-יעקב. אך בזה לא תם סיורנו. כאן אנו מציעים לעשות הפוגה קצרה, ולנסוע לרמת-הנדיב, שמדרום לזכרון-יעקב. בגן רחב-הידיים נוכל לסעוד את לבנו ולחלץ עצמות בינות למרבדי הפרחים שבאחוות הברון ובחורשות סביב. מיטיבי-הלכת שבינינו יוכלו לצאת מכאן למסלולי הליכה יפים ומעניינים בטווחים שונים.

לאחר המנוחה הקצרה בחלקת גן-עדן קטנה זו (ולא חשוב היכן נקודת הסיום), נמשיך בעקבות אהרן. נחזור שוב לכביש מספר 44 לכיוון צומת עתלית, בה נפנה מערבה (שמאלה). נחלוף על-פני בית-הכלא הצבאי, ששימש בעבר כתחנת משטרה ובית-כלא בריטי. כ-700 מ' אחרי הצומת, מדרום לכביש - יעדנו האחרון.

תחנת הנסיונות בעתלית

בשנת 1905 הוחלט על-ידי הוועדה הארצישראלית של ההסתדרות הציונית, בראשותו של הפרופסור אוטו ורבורג, להקים תחנת מחקר חקלאית בארץ-ישראל. ייעודה של תחנה זו היה ביצוע מחקרים חקלאיים לבירור אפשרויות עיבוד אדמות הארץ, וכן להדריך את המתיישבים במושבות הראשונות. הבחירה באהרן אהרנסון כמנהל התחנה הייתה "טבעית", שכן שמעו יצא בעולם במחקריו הבוטניים, בעיקר גילוי "אם החיטה". ב-1910 החל אהרן בהקמת התחנה, כשבין עוזריו אבשלום פיינברג, שהיה מזכיר התחנה. בתקופת מלחמת העולם הראשונה, שימשה התחנה כמרכז לפעילות ניל"י. את המידע שאספו על הכוחות התורכיים העבירו מכאן אהרן וחבריו לצבא הבריטי. ספינה בריטית היתה מגיעה לחוף עתלית, ועל-פי איתות מוסכם, ירדו נציגיה לקבל את המידע. משגברו חשדות התורכיים, הפסיקה האוניה לבוא. הקשר עם הבריטים חודש באמצעות יוני-דואר. יונה כזו, שנחתה בטעות בחצר המושל התורכי בקיסריה, בספטמבר 1917, הביאה לגילוי המחותרת. חשיפת המחותרת וחלקה של התחנה בפעילות זו, הביאה את קיצה. התורכיים שרפו את הספרייה הגדולה והאוספים החשובים

שהיו במקום. כך עמד המקום בשממונו עד לשנת 1965, עת הוקם בסמוך לתחנה מחנה קבע של תנועות-הנוער, על-ידי משרד-החינוך, המתחזק את המקום.

במקום זה נסכם את הסיור ונשוב על עקבותינו בדרכנו הביתה.

ספרות נבחרת

- מ' אליאב, (עורך), ספר העלייה הראשונה (ח"א), י-ם תשמ"ב, 1981.
- מ' אליאב, ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט, ירושלים 1978.
- א' אמיר, אבשלום פינברג - כתבים ומכתבים, חיפה 1977.
- י' אפרתי, יומן אחרן אהרנסון, תל-אביב 1978.
- י' אפרתי, ניל"י - תולדותיה של העזה מדינית, תל-אביב 1980.
- א' ליבנה, אחרן אהרנסון, האיש וזמנו, 1979.
- י' נדבה, יוסף לישנסקי - איש ניל"י, תל-אביב 1977.
- ז' ענר (עורך), סיפור בתים - סיפורם של שבעים בתים בתולדות היישוב, תל-אביב תשמ"ח, 1988, עמ' 115-127.
- ז' ענר (עורך), סיפורי משפחות - סיפורן של חמישים משפחות בתולדות היישוב, תל-אביב 1990, עמ' 17-24.
- י' שורר, לחיות ערמות האבנים האלה - זכרון יעקב, בתוך: ע' זהרוני (עורכת), דרך ארץ - עם חי בנופיו, ת"א תשמ"ה, 1985, עמ' 248-255.

נושאים להכנת התלמידים

- ☆ אזור גיאוגרפי - עיון באטלס.
- ☆ העלייה הראשונה.
- ☆ תולדות ניל"י ודמויות מרכזיות בה.
- ☆ קריאה מונחית בספרה של דבורה עומר "שרה גיבורת ניל"י".
- ☆ הכנת מחברת שתוקדש לטיול ולשיעורי ההכנה, כולל מפת האזור, מפת זכרון יעקב ואתריה, עבודות תלמידים ועוד.

אמצעים מתודיים

- ☆ סרטים מתוך הסדרה "ארץ מולדת" של הטלוויזיה החינוכית.
- ☆ סרט הטלוויזיה "שרה" בבימויה של אורנה ניב-דור.
- ☆ סדרת שקופיות "מאת שנות התיישבות" בהפקת מרכז הסברה.

תיאומים

- ☆ עמותת ה"גדעונים" לפיתוח התיירות בזכרון-יעקב - מרכז מבקרים "יד למייסדים", 06-398892, 06-398811 (לכל אתרי זכרון-יעקב).
- ☆ בית אהרנסון 06-390120.
- ☆ יקב זכרון-יעקב "כרמל מזרחי" 06-396709.